

Ontwikkeling van kinderen
en relatie met kwaliteit van
voorschoolse instellingen

Ontwikkeling van kinderen
en relatie met kwaliteit van
voorschoolse instellingen
Resultaten uit het pre-cool
cohortonderzoek

PRE-COOL CONSORTIUM

KOHNSTAMM INSTITUUT

ANNEMIEK VEEN | INEKE VAN DER VEEN | GUUSKE LEDOUX | ANNA HEURTER

UNIVERSITEIT UTRECHT

PAUL LESEMAN | HANNA MULDER | JOSJE VERHAGEN | PAULINE SLOT

ITS

TINEKE PAAS | LIA MULDER | DAAN FETTELAAR | WILLEM VAN DE WETERING

CIP-gegevens KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Veen, A., Veen, I van der, Ledoux, G., Heurter, A.M.H. Kohnstamm Instituut - Amsterdam.
Leseman, P., Mulder, H., Verhagen, J., Slot, P. Universiteit Utrecht.
Paas, T., Mulder, L., Fettelaar, D., Wetering, W. van de. ITS - Nijmegen.

Ontwikkeling van kinderen en relatie met kwaliteit van voorschoolse instellingen.

Resultaten uit het pre-COOL cohortonderzoek.

Amsterdam: Kohnstamm Instituut.

(Rapport 951, projectnummer 20696)

ISBN 978-94-6321-012-6

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Uitgave en verspreiding:

Kohnstamm Instituut

Plantage Muidergracht 24, Postbus 94208, 1090 GE Amsterdam

Tel.: 020-525 1226

www.kohnstamminstituut.uva.nl

Dataverwerking: Elion.nl

© Copyright Kohnstamm Instituut, 2016

Omslagtekening: Nora Verdel

Pre-COOL en wat is hier onderzocht?

De meeste kinderen hebben voordat ze op vierjarige leeftijd naar school gaan een peuterspeelzaal, voorschool of kinderdagverblijf bezocht. Een deel van deze kinderen neemt daar deel aan voor- en vroegschoolse educatie (VVE). Voor- en vroegschoolse educatie is de verzamelnaam voor de methodische en systematische aanpak van de ontwikkeling van jonge kinderen met behulp van educatieve programma's. Het VVE-beleid heeft als doel om zoveel mogelijk kinderen die de doelgroep vormen van dit beleid, bijvoorbeeld kinderen van laagopgeleide ouders, te bereiken met een voorschools aanbod, met een specifiek ontwikkelingsstimulerend programma. Het uiteindelijke doel van het VVE-beleid is om taal- en ontwikkelingsachterstanden van doelgroepkinderen te verminderen. Dat zou moeten blijken uit een verbeterd startniveau van leerlingen in groep 3 van de basisschool.

Om de vraag naar effecten van deelname aan voor- en vroegschoolse opvang- en educatievoorzieningen te beantwoorden is in 2009 het pre-COOL cohortonderzoek gestart.

Het doel van het pre-COOL onderzoek is om zicht te krijgen op de effecten van verschillende vormen van kinderopvang en van voor- en vroegschoolse educatie op de cognitieve en sociaal-emotionele ontwikkeling van jonge kinderen. Dit onderzoek beperkt zich niet tot de vraag naar effecten van VVE in het kader van achterstandsbestrijding. De focus van dit onderzoek is breder en richt zich op de vraag naar effecten van voorzieningen voor opvang en educatie op de ontwikkeling van alle kinderen; zowel doelgroep- als niet-doelgroepkinderen. Het pre-COOL onderzoek wordt uitgevoerd in opdracht van

het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en NWO-PROO door het Kohnstamm Instituut, de Universiteit Utrecht en het ITS¹.

Deze brochure gaat over het tweejarigcohort, dat bestaat uit kinderen die in 2010 twee jaar werden. Deze kinderen worden vanaf tweejarige leeftijd tot het einde van de basisschool gevolgd. Bij dit cohort zijn ongeveer 3000 kinderen betrokken. Op twee- en driejarige leeftijd zijn bij deze kinderen allerlei gegevens verzameld over de sociaal-emotionele, cognitieve en taalontwikkeling. De gegevens in pre-COOL zijn afkomstig uit directe metingen van het ontwikkelingsniveau op basis van zogenoemde kindtestjes en uit rapportages van ouders, pedagogisch medewerkers en leerkrachten. Via vragenlijsten voor ouders zijn kenmerken van het thuismilieu van de kinderen in kaart gebracht, zoals ouderlijke opvoeding en ontwikkelingsstimulering. Daarnaast zijn gegevens verzameld over peuterspeelzalen en kinderdagverblijven die de kinderen bezoeken (totaal zo'n 300 voorzieningen). Er zijn per meting observaties verricht en vragenlijsten ingevuld door pedagogisch medewerkers, die tezamen een uitgebreid beeld geven van verschillende aspecten van de kwaliteit in de onderzochte voorzieningen².

Focus en reikwijdte van het hier gepresenteerde onderzoek

Gegeven de omvang van de data en de complexiteit van het onderzoek vindt beantwoording van de hoofdvraag van pre-COOL in stappen plaats. In het onderzoek dat in deze brochure wordt beschreven staat de ontwikkeling van kinderen in de voor- en voerschoolse periode, van twee tot zes jaar centraal. We richten ons hierbij op selectieve aandacht, woordenschat, Cito taal- en rekenscores en spelwerkhouding en vergelijken kinderen die de doelgroep vormen van het VVE-beleid met kinderen voor wie dit niet geldt. Vervolgens relateren we deze ontwikkelingen aan de kwaliteit van de voerschoolse voorzieningen waar de kinderen aan deelnamen en onderzoeken hierbij wat het verschil is tussen doelgroep- en niet-doelgroepkinderen in de mate waarin zij hiervan profiteren. De relaties van de ontwikkeling met de kwaliteitskenmerken van het gevolgde kleuteronderwijs konden nog niet worden onderzocht; dit zal in vervolganalyses ter hand genomen worden.

1 Het ITS heeft vanaf de start van pre-COOL in 2009 tot aan de opheffing van het instituut per april 2016 aan het pre-COOL onderzoek meegewerkt.

2 Er zijn vergelijkbare gegevens over de kwaliteit van het aanbod in de kleutergroepen (1 en 2) maar we beperken ons in dit onderzoek tot de kwaliteit in het voerschoolse deel.

Hetzelfde geldt voor de vraag naar intensiteit van deelname aan voorschoolse voorzieningen. Degenen die zich meer uitvoerig willen verdiepen in de gegevens en de wijze van analyseren verwijzen we naar het onderzoeksrapport³ en naar de website (www.pre-cool.nl). In deze brochure ligt het accent op de resultaten.

Onderzoeksgroep

Dit onderzoek heeft betrekking op de doelgroep van het VVE-beleid. In de vroegschoolse fase worden de VVE-kleuters meestal geïndiceerd op basis van het leerlinggewicht, i.c. een laag ouderlijk opleidingsniveau. Ten aanzien van de voorschoolse fase geldt dat gemeenten vrij zijn in het bepalen van de doelgroep. De 'klassieke' doelgroep van het onderwijsachterstandenbeleid bestaat uit autochtone en allochtone kinderen met laagopgeleide ouders. Van deze groep is uitvoerig gedocumenteerd dat hun onderwijsprestaties en onderwijsloopbanen achterblijven bij die van kinderen met hoger opgeleide ouders. Voor hen voorziet de overheid in financiering van de VVE-beleidsinstrumenten (kindplaatsen in de voorschoolse voorzieningen, specifiek programma-aanbod, dubbele bezetting ed.). Maar het staat gemeenten (in overleg met andere lokale actoren, zoals schoolbesturen en kinderopvangvoorzieningen) vrij om voor eigen doelgroepen te kiezen, zoals kinderen met een andere thuistaal, met ontwikkelingsstoornissen of een problematische opvoedingssituatie. Ook kinderen uit niet-achterstandsgroepen kunnen aan VVE deelnemen, bijvoorbeeld als dat van belang gevonden wordt voor het tegengaan van segregatie. Inmiddels is een grote variatie in doelgroepdefinities en doelgroepbepaling in de voorschoolse fase ontstaan. Hierdoor worden nu in de praktijk verschillende doelgroepen onderscheiden. Voor dit onderzoek hebben wij gekozen voor drie criteria om het onderscheid tussen doelgroep en niet-doelgroep te bepalen. Dit zijn:

Het opleidingsniveau van het gezin waaruit het kind afkomstig is, afgemeten aan het *opleidingsniveau van de moeder* ('doelgroep opleiding moeder'). Hiervoor is gekozen, omdat vanuit onderzoek bekend is dat het opleidingsniveau van de moeder een grotere invloed heeft op de ontwikkeling

3 Leseman, P. & Veen, A. (red.) (2016). Ontwikkeling van kinderen en relatie met kwaliteit van voorschoolse instellingen. Resultaten uit het pre-COOL cohortonderzoek. Amsterdam: Kohnstamm Instituut. Rapport 947.

van kinderen dan dat van de vader. Kinderen van moeders met een laag opleidingsniveau (ten hoogste lager beroepsonderwijs of vmbo basis- of kaderberoepsgerichte leerweg) worden tot de doelgroep gerekend. Kinderen van moeders met een hoger opleidingsniveau hoger behoren tot de niet-doelgroep.

De *etnische herkomst* van een kind ('doelgroep etniciteit'), gedefinieerd als: Westers ('niet- doelgroep') versus niet-Westers ('doelgroep'). De etnische herkomst is bepaald op basis van het herkomstland van de ouders. Een kind wordt tot de doelgroep gerekend als ten minste één van de ouders in een niet-Westers land geboren is.

De *thuis taal* gedefinieerd als: er wordt thuis Nederlands gesproken, versus er wordt thuis (ook) iets anders gesproken dan standaard Nederlands. De in Nederland aanwezige streektalen en dialecten worden gerekend tot de groep 'thuis taal Nederlands', met uitzondering van het Fries dat ondergebracht is bij 'thuis taal anders' ('anderstalig').

Verschillen in kwaliteit tussen voorschoolse voorzieningen

In pre-COOL zijn twee aspecten van de kwaliteit van voorschoolse voorzieningen gemeten.

Het eerste aspect is de *proceskwaliteit*. Hieronder verstaan we de kwaliteit van de interacties tussen kinderen onderling en tussen kinderen en pedagogisch medewerkers en de kwaliteit van de activiteiten die kinderen uitvoeren. De proceskwaliteit is in de eerste plaats vastgesteld met observaties die zijn uitgevoerd door getrainde observatoren. Hierbij is gebruik gemaakt van een observatie-instrument waarmee onderscheid gemaakt kan worden tussen de emotionele kwaliteit en de educatieve kwaliteit. Bij emotionele kwaliteit gaat het om aspecten als een positieve sfeer in de groep, bijvoorbeeld of er plezier gemaakt wordt en of de pedagogisch medewerkers en kinderen een positieve, affectieve band hebben met elkaar. Ook de mate waarin de pedagogisch medewerker sensitief en responsief reageert op kinderen, interesses en ideeën van kinderen centraal stelt in het aanbieden van spel en activiteiten en de wijze waarop de pedagogisch medewerker kinderen ondersteunt in het vertonen van wenselijk gedrag en het functioneren binnen de groep zijn aspecten van emotionele kwaliteit. Onder educatieve kwaliteit wordt verstaan het actief faciliteren van de cognitieve en taalontwikkeling van kinderen door activiteiten aan te bieden die taalrijk zijn en aansluiten bij hun belevingswereld, waarin ze uitgedaagd worden om verbanden te leggen en na te denken en waarin kinderen individuele feed-back krijgen die ze in staat stelt een stapje verder te komen in hun ontwikkeling. In de tweede plaats is de proceskwaliteit vastgesteld met behulp van vragenlijsten aan de pedagogisch medewerkers over het geboden curriculum. De pedagogisch medewerkers kregen hierin

vragen voorgelegd over kenmerken van hun aanbod, onder meer de geboden taal- en rekenactiviteiten, het bevorderen van fantasiespel en spelverrijking. Het tweede kwaliteitsaspect is de *structurele* kwaliteit. Dit verwijst naar structuurkenmerken van de voorzieningen, zoals de inrichting van de ruimte, de groeps grootte, de staf-kindratio, het opleidings- en kwalificatieniveau van de medewerkers en de wijze van professionaliseren. De structurele kwaliteit is vastgesteld met behulp van vragenlijsten aan pedagogisch medewerkers en hun leidinggevenden. Structurele kwaliteit geldt als voorwaarde voor proceskwaliteit. Proceskwaliteit is het meest direct van invloed op de ontwikkeling van kinderen, structurele kwaliteit heeft een indirecte invloed.

Hogere kwaliteit in voorzieningen met meer doelgroepkinderen

Uit de resultaten blijkt dat er duidelijke verschillen zijn in zowel geobserveerde als gerapporteerde proceskwaliteit tussen instellingen met en zonder een VVE-programma en tussen kinderdagverblijven en peuterspeelzalen/voorscholen. De instellingen met een VVE-programma en de peuterspeelzalen/voorscholen scoren gemiddeld hoger dan de kinderdagverblijven op al deze kwaliteitsindicatoren, behalve op de emotionele kwaliteit en de kwaliteit van het taalaanbod (daar zien we geen verschil). Als het gaat om de structurele kenmerken zien we dat in peuterspeelzalen de groepen iets groter zijn en de staf-kindratio iets ongunstiger is, maar dat peuterspeelzalen vaker gebruik maken van een erkend VVE-programma en meer systematisch werken aan professionele ontwikkeling dan kinderdagverblijven. Bovendien blijkt dat VVE-doelgroepkinderen vaker dan niet-doelgroepkinderen voorschoolse instellingen bezoeken die gemiddeld genomen hoger scoren op de verschillende kwaliteitskenmerken. Dit beeld is consequent voor alle verschillende doelgroepindelingen. De doelgroepkinderen zitten het meest in voorzieningen die gekenmerkt worden door een hogere educatieve proceskwaliteit, een groter aanbod aan taal- en rekenactiviteiten, en een sterkere bevordering, begeleiding en verrijking van (fantasie)spel. En ook geldt: hoe hoger de concentratie van doelgroepkinderen in een instelling, hoe hoger de geobserveerde educatieve proceskwaliteit en hoe meer ontwikkelingsstimulerende activiteiten, volgens zelfrapportage door pedagogisch medewerkers.

VVE-methode draagt positief bij aan kwaliteit

Bijna alle peuterspeelzalen en een derde van de kinderdagverblijven in het pre-COOL onderzoek werken met een VVE-methode. Het werken met een VVE-methode op zichzelf vertoont geen relatie met de gemeten kwaliteit. Dat is pas het geval als we ook kijken naar de groepssamenstelling. Bij een groter aandeel doelgroepkinderen blijkt de implementatie van wat VVE-methoden beogen duidelijk beter dan bij een kleiner aandeel doelgroepkinderen, afgemeten aan de scores op educatieve proceskwaliteit en curriculumkwaliteit. We kunnen dus concluderen dat gebruik van VVE-methoden bijdraagt aan verhoging van de educatieve kwaliteit van voorschoolse voorzieningen, maar ook dat de implementatie van VVE beter slaagt als het aandeel doelgroepkinderen in de voorziening relatief groot is.

Ontwikkelingsgroei bij doelgroep- en niet-doelgroepkinderen

Bij alle kinderen vindt ontwikkeling plaats op verschillende leer- en ontwikkelingsdomeinen en dit geldt zeker voor jonge kinderen waar die groei relatief groot is. Maar de omstandigheden waaronder kinderen zich kunnen ontwikkelen zijn niet overal gelijk. Kinderen uit de VVE-doelgroepen krijgen in de omgeving waarin ze opgroeien minder kansen en stimulans dan kinderen die niet tot de doelgroep behoren, en dat is uiteraard precies de reden voor het VVE-beleid.

In pre-COOL is tot nu onderzocht hoe kinderen zich ontwikkelen op jonge leeftijd, dat wil zeggen tussen hun tweede en zesde levensjaar, op verschillende domeinen. Dat is gebeurd met behulp van testjes die (jaarlijks) zijn afgenomen door getrainde testleiders. In de kleutergroepen gaat het deels om reguliere Citotoetsen die door de leerkrachten zelf zijn afgenomen. In de analyses zijn steeds de doelgroepkinderen vergeleken met de niet-doelgroepkinderen, volgens de onderscheiden doelgroepdefinities. We bespreken de resultaten per domein.

Woordenschat

De woordenschat die kinderen in de eerste levensjaren verwerven is een belangrijke voorspeller van schoolse vaardigheden op het gebied van taal, lezen en rekenen vele jaren later. In pre-COOL is de woordenschat gemeten met speciaal daarvoor ontwikkelde kindtests. Over het algemeen geldt dat kinderen uit de doelgroepen op de beginmeting (leeftijd 2-3 jaar) lager scoren op de onderzochte domeinen dan niet-doelgroepkinderen. Dat geldt zeker ook voor woordenschat. Ook op vervolgmetingen (leeftijd 3, 4, 5 jaar) doet dit beeld zich

steeds voor. Echter, bij kinderen met een andere thuistaal dan Nederlands en bij kinderen met een niet-Westerse achtergrond is de *groei* van hun woordenschat wat groter dan bij de niet-doelgroepkinderen. Bij deze doelgroepen is sprake van een licht inhaaleffect: hun achterstand blijft bestaan maar wordt wel wat kleiner. We zien dit effect niet bij de kinderen met een moeder met een laag opleidingsniveau.

Aandachtfunctie

De ontwikkeling van het vermogen de aandacht selectief op relevante informatie te richten en langdurig vast te houden ligt ten grondslag aan de ontwikkeling van zelfregulatie en executieve functies, zoals werkgeheugen en het vermogen om emotionele impulsen te onderdrukken. Aandacht is daarmee een belangrijke voorspeller van schoolse vaardigheden, zoals lezen en rekenen en van een positieve werkhouding, aangenaam gedrag en sociale competentie. Uit de internationale literatuur blijkt dat kinderen die opgroeien in een achterstandssituatie vaak een minder gunstige ontwikkeling van selectieve aandacht laten zien dan kinderen uit hogere milieus en daaraan gekoppeld executieve functie- en leerproblemen. Gezien het belang van de ontwikkeling van selectieve aandacht als kernfunctie van waaruit kinderen verschillende complexe nieuwe vaardigheden kunnen aanleren, en de doelstelling om onderwijsachterstanden tussen kinderen te verkleinen op jonge leeftijd, is dit in pre-COOL gemeten met een selectieve aandachtsmeting. De verwachting is dat een effectieve interventie op het gebied van selectieve aandacht ten grondslag kan liggen aan meer optimale ontwikkeling op andere terreinen naarmate kinderen ouder worden.

De resultaten laten voor de aandachtfunctie een duidelijk patroon van niet-lineaire ontwikkeling zien: bij alle groepen verloopt de ontwikkeling het snelst tussen twee en drie jaar en zwakt daarna iets af. Ook voor aandacht geldt dat doelgroepkinderen op tweejarige leeftijd een achterstand hebben (lager scoren) dan niet-doelgroepkinderen en dat die achterstand blijft bestaan. Echter, ook hier is sprake van een inhaaleffect: de verschillen tussen doelgroepkinderen en niet-doelgroepkinderen zijn groter op meetmoment één dan op meetmoment vier, ongeacht welke doelgroep wordt onderzocht. Het inhaaleffect voor de doelgroepkinderen is sterker in de voorschoolse periode dan in de kleuterjaren.

Speelwerkhouding

De speelwerkhouding van kinderen betreft de mate waarin zij bij het uitvoeren van taakjes, zoals kleuren hun aandacht bij de taak kunnen houden (duur) en hoe intensief zij ermee bezig kunnen zijn (intensiteit). Een kind met een positieve speelwerkhouding kan bij het uitvoeren van een taakje goed de aandacht vasthouden en werkt nauwkeurig. Bij kinderen in de basisschoolleeftijd wordt het gezien als onderdeel van motivatie, zelfgereguleerd leergedrag. Zelfgereguleerd leergedrag betreft de vaardigheid om leergedrag te controleren, sturen en plannen. Het vermogen hiertoe komt in de voorschoolse periode tot ontwikkeling en blijkt vrij sterk positief samen te hangen met (latere) schoolprestaties.

Kinderen die opgroeien in gezinnen waar risicofactoren aanwezig zijn, zoals een laag ouderlijk opleidingsniveau, blijken minder goed in staat te zijn om de genoemde vaardigheid tot het controleren, sturen en plannen van gedrag, te verwerven. Dit terwijl hier in de loop van de schoolperiode een steeds groter beroep op wordt gedaan. Een goede ondersteuning van deze vaardigheden is naar verwachting dus voor leerlingen die opgroeien in situaties met risicofactoren, extra van belang. De speelwerkhouding van de kinderen is in pre-COOL gemeten met behulp van een observatielijst die jaarlijks per kind wordt ingevuld door de pedagogisch medewerker (in de voorschoolse periode) en de groepsleerkracht (in de kleutergroepen).

De speelwerkhouding van kinderen wordt gemiddeld positiever beoordeeld naarmate zij ouder worden. Voor de doelgroep niet-Westers is deze verandering echter minder sterk. Op 2,5-jarige leeftijd is er geen verschil tussen deze kinderen en niet-doelgroepkinderen, er is hier dus geen 'beginachterstand'. Bij het ouder worden ontstaat dat verschil echter wel, al is het niet heel groot. De kinderen met een niet-Westerse achtergrond worden gaandeweg iets ongunstiger beoordeeld door pedagogische medewerkers en leerkrachten dan niet-doelgroepkinderen op hun speelwerkhouding. Kinderen met een laag opgeleide moeder hebben wel op 2,5 jarige leeftijd al een wat lagere score dan niet-doelgroepkinderen. Hun ontwikkeling hierop in latere jaren wijkt echter niet af van de niet-doelgroepkinderen.

De ontwikkeling van de speelwerkhouding in de doelgroepen naar etnisch-culturele herkomst en thuistaal verloopt dus anders dan in de doelgroep naar opleidingsniveau van de moeder. Dit zou kunnen wijzen op een culturele

dimensie. Een verklaring hiervoor valt nog niet goed te geven; hier zou nader onderzoek naar gedaan moeten worden.

Taal en rekenen

Voor taal en rekenen zijn Cito-toetsen afgenomen. Bij rekenen is dit gebeurd met een peuter- en met kleuterversies, vanaf driejarige leeftijd. Voor taal zijn alleen kleuterversies gebruikt; dit betreft dus alleen metingen in de kleutergroepen en niet in de voorschoolse periode.

Voor rekenen laten de resultaten zien dat op driejarige leeftijd alle doelgroepen een duidelijk lagere uitgangspositie hebben dan niet-doelgroepkinderen. Deze achterstand wordt niet groter of kleiner in de jaren daarna.

Voor taal blijkt aan het begin van de basisschool de achterstand van doelgroepkinderen erg groot te zijn. Deze achterstand wordt in de loop van de kleuterjaren kleiner (inhaaleffect), maar verdwijnt zeker nog niet. Kinderen met een thuistaal anders dan Nederlands halen relatief veel achterstand in, voor kinderen met een laagopgeleide moeder geldt dat veel minder.

De relatie tussen ontwikkelingsgroei en kwaliteit van de voorschoolse voorzieningen

Een belangrijke vraag is natuurlijk of de kwaliteit van voorschoolse voorzieningen, zoals thans opgevat in het veld van de voor- en vroegschoolse opvang en educatie (VVE) en uitgewerkt in VVE-methoden, er voor de ontwikkeling van kinderen inderdaad toe doet. Is het zo dat bepaalde kwaliteitskenmerken samengaan met het inlopen van achterstand bij de doelgroepkinderen? Dit is in het onderzoek bestudeerd voor wat betreft de kwaliteit van de voorschoolse voorzieningen. De kwaliteit van het kleuteronderwijs is ook onderzocht in pre-COOL, maar de analyses hiervan komen aan bod in een volgend rapport. Hier gaat het dus alleen over kwaliteit van peuterspeelzalen, voorscholen en kinderopvangvoorzieningen. Van lang niet alle kwaliteitskenmerken zijn effecten op de ontwikkeling van kinderen en op het inhalen van achterstand gevonden. Hieronder laten we zien voor welke kenmerken dat wel het geval was, per ontwikkelingsdomein.

Woordenschat

- Bij de doelgroepkinderen is er meer groei in woordenschat als in de voorschoolse instellingen fantasiespel sterker bevordert en spel vaker verrijkt wordt.
- Bij de doelgroepkinderen is er eveneens meer groei in woordenschat als er gewerkt wordt met een VVE-methode. Mogelijk is dit zo omdat het werken met zo'n methode samengaat met een evenwichtige combinatie van aanbod aan taal- en rekenactiviteiten en spelbevordering en spelverrijking.

Aandacht

- Bij de doelgroepkinderen is er meer groei in de aandachtfunctie als de educatieve proceskwaliteit van de voorschoolse opvang- en educatievoorzieningen groter is en als er meer aan spelbevordering wordt gedaan, wat indirect samenhangt met het gebruik van een VVE-methode en een groter aandeel doelgroepkinderen in het centrum.
- Hogere educatieve en emotionele proceskwaliteit hangt ook positief samen met de ontwikkeling van de aandachtfunctie bij niet-doelgroepkinderen

Speelwerkhouding

- De speelwerkhouding van doelgroepkinderen ontwikkelt zich gunstiger als er een sterkere mate van bevordering en verrijking van spel en affectieve ondersteuning is en als er meer cognitieve stimulering (taal en rekenen) is in de voorschoolse opvang- en educatievoorzieningen.

Taal en rekenen

- Bevordering van het fantasiespel en verrijking van het spel van kinderen door begeleiding daarvan hangt positief samen met de rekenontwikkeling. Directe aandacht voor rekenen in de voorschoolse opvang en educatie heeft echter een negatieve relatie met de rekenontwikkeling.
- Voor taal kon alleen worden nagegaan of kwaliteitskenmerken van de voorschoolse voorzieningen samenhangen met het taalniveau van leerlingen aan het begin van de basisschool. Dit leverde (nog) geen duidelijk beeld op.

Resumerend: we zien dus vooral positieve effecten van het stimuleren en verrijken van fantasiespel, van het gebruik van een VVE-methode en van de educatieve proceskwaliteit in voorschoolse instellingen.

Betekenis van de uitkomsten voor het beleid

Doelgroepkinderen vaker in voorschoolse voorzieningen van goede kwaliteit

Met gerichte maatregelen is de toegankelijkheid van het Nederlandse stelsel van voorschoolse opvang en educatie sterk vergroot voor groepen die voorheen in beperkte mate van deze voorzieningen gebruik maakten. Hoewel het gebruik van voorzieningen nog altijd sterke sociaal-selectieve tendensen vertoont (VVE-doelgroepkinderen gaan vaker naar peuterspeelzalen en voorscholen, niet-doelgroepkinderen gaan vaker naar kinderopvangvoorzieningen), is het niet zo dat groepen in achterstandssituaties gemiddeld genomen gebruik maken van voorzieningen van lagere kwaliteit, integendeel. Nederland wijkt hierin gunstig af van de praktijk in verschillende andere landen, waarvan in verschillende onderzoeken is geconstateerd dat sociaal-selectief gebruik van voorzieningen gepaard gaat met lagere kwaliteit voor doelgroepkinderen. Het lukt dus kennelijk om kwaliteit te bieden, daar waar dat het meeste nodig is.

Inhalen van achterstanden vindt plaats, maar niet op alle domeinen

Bij kinderen die aan voorschoolse instellingen deelnemen zien we op verschillende terreinen dat achterstanden verminderen tussen twee en zes jaar. Dat geldt voor woordenschat, taal en aandacht. De inhaaleffecten op het gebied van woordenschat en taal zijn het sterkst voor kinderen met een niet-Westerse etnisch-culturele achtergrond of met een andere thuistaal dan het Nederlands. Wat betreft de aandachtontwikkeling is het effect het sterkst voor kinderen van laagopgeleide moeders en kinderen met een niet-Westerse etnisch-culturele achtergrond. Bedacht moet hierbij worden dat de verschillende doelgroepen die in dit onderzoek zijn onderscheiden, grotendeels overlappen (kinderen met niet-Westerse achtergrond hebben vaak laagopgeleide moeders en spreken

vaak een ander taal thuis dan het Nederlands).

Voor rekenen is geen inhaaleffect gevonden (achterstanden blijven gelijk) en voor de spelwerkhouding is juist een toenemende achterstand geconstateerd. Het is niet uitgesloten dat problemen met het omgaan met culturele en linguïstische verschillen bij dit laatste een rol spelen; het is daarom aan te bevelen dit onderwerp nader te onderzoeken en tevens op de vernieuwingsagenda van voor- en vroegschoolse opvang en educatie te plaatsen.

Doet gebruik van een VVE-methode er toe voor de kwaliteit?

In voorschoolse voorzieningen met een hogere educatieve proceskwaliteit wordt vaker een VVE-methode gebruikt. We vonden dus een relatie tussen het gebruik van een VVE-methode en de kwaliteit van het aanbod. We hebben aanwijzingen dat het gebruik van zo'n methode niet alleen leidt tot een groter aanbod aan taal- en rekenactiviteiten, maar ook tot meer begeleid en verrijkt spel in de groepen, een andere factor die blijkt samen te hangen met de ontwikkeling van kinderen op verschillende domeinen. Het patroon van relaties met taalontwikkeling suggereert dat het aanbieden van taal, rekenen en andere vormen van cognitieve stimulering als afzonderlijke activiteiten, bijvoorbeeld in de vorm van 'lesjes' die sterk vanuit de pedagogisch medewerker zijn gestuurd en maar een enkele keer per dag worden aangeboden in een grote kring (de manier waarop de VVE-methode vaak wordt geïmplementeerd), minder effectief is dan het inbedden van educatieve inhoud, rijke taal en cognitieve stimulering in gevarieerde spelwerkvormen gedurende de hele dag. In dergelijke werkvormen kunnen op een geïntegreerde manier zowel taal- en cognitieve vaardigheden, als ook volgehouden aandacht en zelfregulatievaardigheden worden gestimuleerd.

Is er effect van VVE-deelname op individuele kinderen?

We vonden een groot effect van VVE op de woordenschat van doelgroepkinderen. Dat is een opvallende uitkomst aangezien het lastig is om effecten van VVE te vinden. Dat heeft in de eerste plaats te maken met selectieve plaatsing van doelgroepkinderen in voorschoolse voorzieningen als gevolg van het verwijzingsbeleid van de consultatiebureaus, die in de loop der jaren een grotere rol zijn gaan vervullen in de toeleiding. Kinderen met de grootste ontwikkelingsachterstanden worden het eerst gesignaleerd en verwezen naar voorschoolse voorzieningen met een VVE-methode; instellingen

die, zoals we zagen, een hogere kwaliteit bieden. In de tweede plaats is het moeilijk om effecten van VVE te vinden vanwege het feit dat in Nederland bijna 90% van de kinderen gebruik maakt van een voorschoolse voorziening vóór hun vierde verjaardag en bijna 100% op vierjarige leeftijd naar de basisschool gaat. Het is om die reden moeilijk met zekerheid vast te stellen wat de toegevoegde waarde is van het gebruik van voor- en vroegschoolse voorzieningen voor de ontwikkeling van kinderen. Een gelijkwaardige vergelijkingsgroep die geen gebruik van deze voorzieningen maakt, is niet gemakkelijk te vinden. Daarom kijken we in het pre-COOL onderzoek meer naar de mate waarin kinderen van verschillende soorten voorzieningen gebruik maken dan naar al dan niet deelname. Nadere analyses op dit punt (deelname-intensiteit) zullen nog volgen; in dit rapport is dat nog niet meegenomen. Voor een indirect antwoord op de vraag wat er gevonden zou zijn als kinderen niet aan dergelijke voorzieningen zouden hebben deelgenomen, kan gekeken worden naar onderzoek in Duitsland en de Verenigde Staten. Daar zijn grote, en vooral *toenemende* verschillen gevonden in woordenschat tussen kinderen met Duits als thuistaal en kinderen met een andere thuistaal (Duitsland) en tussen kinderen met Euro-Amerikaanse en Afro-Amerikaanse achtergrond, in de periode van twee tot zes jaar. In dit licht zijn de in pre-COOL gevonden inhaaleffecten betekenisvol te noemen en maken zij aannemelijk dat deelname aan voorschoolse opvang en educatie kan compenseren voor onvoldoende stimulatie in de thuisomgeving.

Hoe belangrijk zijn condities als groeps grootte, staf-kindratio en opleidingsniveau van medewerkers?

Deze aspecten bleken in het algemeen niet duidelijk samen te hangen met de ontwikkeling van kinderen. Eerdere analyses van de pre-COOL data toonden evenmin duidelijke relaties van deze structurele kenmerken met de geobserveerde en gerapporteerde proces- en curriculumkwaliteit. Een verklaring hiervoor is dat de variatie op deze kenmerken tussen instellingen beperkt is, door wettelijke regulering en bijbehorende inspectie. Een bijkomende verklaring, mede gebaseerd op onderzoek in andere landen met andere wettelijke regels ten aanzien van de structurele kwaliteit, is dat deze kenmerken als zodanig minder belangrijk zijn voor kwaliteit en ontwikkelingsuitkomsten. Een kenmerk dat wel van belang blijkt te zijn is continue in-service professionalisering van de staf, zo is uit eerder onderzoek binnen pre-COOL gebleken. Continue professionalisering en

praktijkverbetering bestaat uit verschillende aspecten, waaronder regelmatig observeren van de processen in de groepen, terugkoppelen en bespreken van de bevindingen in teamverband, individuele begeleiding van medewerkers, gezamenlijk ontwikkelen, implementeren en evalueren van activiteiten en systematisch leren van elkaar. Het verdient aanbeveling de ontwikkeling, implementatie en evaluatie van modellen van in-service professionalisering te bevorderen.

Het belang van spel

Stimuleren en verrijken van fantasiespel is een belangrijke voorspeller gebleken van ontwikkelingsuitkomsten bij doelgroepkinderen. Om deze uitkomst goed te interpreteren, is het van belang voor ogen te houden dat de manier waarop in het pre-COOL onderzoek de spelvariabelen zijn gedefinieerd een bijzondere vorm van spel en spelbegeleiding inhouden. Het gaat niet om vrij spel in algemene zin, maar om begeleid spel en om het actief door pedagogische medewerkers bevorderen van verbalisatie, symbolisatie, rolnemen, planning, samenwerking, monitoring van het spelverloop en metacommunicatie. Zo is in eerder onderzoek gevonden dat situaties van spel in kinderdagverblijven en peuterspeelzalen vaak gekenmerkt worden door relatief lage scores voor emotionele en educatieve kwaliteit en tegelijkertijd door relatief hoge scores voor respect voor het kindperspectief. Vrij, grotendeels onbegeleid spel is een dominante activiteit in kinderdagverblijven en peuterspeelzalen in Nederland en neemt volgens verschillende onderzoeken 25% tot 30% van de tijd in beslag. Om van spelbevordering invloed te kunnen verwachten op de ontwikkeling van kinderen is meer nodig; het gaat dan om spelstimulans en (vooral) spelbegeleiding zoals hierboven bedoeld. Betere integratie van educatieve inhouden en cognitieve stimulering in begeleide spelwerkvormen in kleine groepen is een mogelijke route naar vergroting van de effectiviteit van voor- en vroegschoolse opvang en educatie.

Is deelname aan voorschoolse voorzieningen voor alle kinderen van belang?

Deelname aan voorzieningen voor voorschoolse opvang en educatie draagt waarschijnlijk bij aan de brede ontwikkeling van *alle* kinderen. Onderzoek in landen als Noorwegen, Frankrijk, Zwitserland en de Verenigde Staten wijst dit uit. Deelname aan voorzieningen voor voorschoolse opvang en educatie draagt echter *vooral* bij aan verkleining van de verschillen tussen kinderen uit verschillende bevolkingsgroepen, zo laat dit onderzoek ook zien.

De bevindingen van pre-COOL zijn met dit gegeven in overeenstemming. Het pre-COOL onderzoek laat ook zien dat de kwaliteitskenmerken die voor doelgroepkinderen van belang zijn, meestal geen effect hebben op de ontwikkeling van de overige kinderen. Mogelijk hangt het ontbreken van effecten van kwaliteit onder niet-doelgroepkinderen samen met het laag-intensieve gebruik van kinderopvang en peuterspeelzalen in Nederland vergeleken met andere landen en compenseren de gemiddeld gunstige gezinsomstandigheden van niet-doelgroepkinderen eventuele negatieve effecten van lage kwaliteit. Voorschoolse voorzieningen van hoge kwaliteit zijn dus vooral van belang voor de VVE-doelgroepen.

Dit suggereert dat een generieke investering om hogere kwaliteit te realiseren in voorschoolse opvang en educatie (bedoeld voor alle kinderen) niet zomaar tot een merkbare verbetering van de ontwikkelingsuitkomsten over de hele linie zal leiden, tenzij in het proces van kwaliteitsverbetering een grote sprong voorwaarts wordt gemaakt op die gebieden waarop de meeste winst is te boeken (met name educatieve proceskwaliteit, spel- en ontwikkelingsstimulering). Gericht investeren in kwaliteit voor doelgroepkinderen is in dit opzicht efficiënter, draagt waarschijnlijk meer bij aan het verkleinen van maatschappelijke ongelijkheid en is in termen van kosten en baten op lange termijn waarschijnlijk rendabeler. Er is aan doelgroepenbeleid echter een belangrijk nadeel verbonden: het kan stigmatiserend werken, de segregatie van bevolkingsgroepen versterken en leiden tot een concentratie van kinderen met achterstanden die belemmerend kan werken op de taal- en gedragsontwikkeling. Hier ligt dus een uitdaging voor een vernieuwingsagenda: hoe kunnen de voordelen van een doelgroepenaanpak optimaal gecombineerd worden met de voordelen van een universele voorziening? De vorming van integrale kindcentra is in dit licht te zien als een wenselijke ontwikkeling, *mits* in deze centra mogelijkheden worden gecreëerd om extra aandacht te geven aan kinderen in achterstandsituaties.

Kohnstamm Instituut UVA bv
Postbus 94208
1090 GE Amsterdam
T 020 525 1201
www.kohnstammstituut.uva.nl